

Ménesi Gábor

A szenvedélyes olvasás kalandja

(Fekete J. József: Mit ér az irodalom, ha magyar?)

Fekete J. József legújabb kötete az elmúlt évek kritikai terméséből ad bő válogatást, több mint négy száz oldalon. Olvasása során egyik elsődleges benyomásom annak felismerése volt, hogy a könyv szervesen kapcsolódik ahhoz az irodalomfelfogáshoz és szemléletmódhoz, amely a szerző korábbi munkáiban artikulálódott. Amikor irodalomértésének legalapvetőbb mozzanatait megkíséreljük felvázolni, kiindulópontként érdemes segítséggül hívni azt az irodalmári hitvallásként is értelmezhető mondatot, amely Fekete előző kötetében olvasható: „...a kritika nem működhet a nemzeti irodalom egészére kivetülő horizont nélkül, abbéli gátoltatottságában, hogy rálátása legyen az irodalmi élet egészére, belássa és igyekezzen megérteni azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a világ- és a nemzeti irodalom berkeiben megjelennek, működnek; hogy ezekből az általánosságokat és az egyedi jellegzetességeket leszűrve építse, igazítsa, módosítsa kritikai szempontjait, hogy végül megértő bírálója lehessen a műveknek.” (Fekete J. J.: *Teremtett világok. Imádságos kolostor II.* zEtna Kiadó, Zenta, 2006. 20.). Az irodalom egészére való rálátás igénye, a kánonok felett elnéző tekintet válik uralkodóvá a *Mit ér az irodalom, ha magyar?* kontextusában is. A szerző egyaránt figyel a határainkon túli és az anyaországi irodalom folyamataira, s az értékek mentén szelektál, nem pedig az alapján, hogy egy alkotó adott esetben mely szekértáborhoz tartozik (ha tartozik egyáltalán valahová). Vizsgálódásai visszahatnak saját kritikusi alkatára, s a szemlélt jelenségek, irodalmi mozgásfolyamatok megértése finoman alakítja, esetleg módosítja kritikai szempontjait.

Aki jól ismeri Fekete J. József szövegeit, annak nem okoz meglepetést, hogy legújabb kötetében is visszatérő hősként bukkan fel Szentkuthy Miklós, akinek életműve, irodalom-, művészet- és létszemlélete inspiráló erővel hat szerzőnkre, aki irodalmár, és az általa vizsgált oeuvre személyes találkozásáról, az így létrejövő rendkívül intenzív párbeszédéről szól Mikola Gyöngyi Tolnai Ottó-értelmezései felett töprengve, ám saját Szentkuthy-olvasására is érvényesen: „*A Nagy Konstelláció* Mikola Gyöngyi könyve, így róla vall a legtöbbet, mint ahogy a kommentár is, akárcsak az esszé műfaja, ha nem is a líra intenzitásával, de kiemeli a szerző személyességét, a témától való érintettségét, nem hagyja takarásban azt, ami egyéni és egyedi a megszólalásban. A szellemi kitérülkozás nyomán egy olyan szerzőről szerezhet tapasztalatot a mindenkori olvasó, aki nem megérteni akarja Tolnai művészetének mibenlétét, hanem tökéletesen érti azt, belülről szemléli, ezért közvetlenül és érzékenyen beszélhet róla, miközben a tudomány eredményeit a saját meglátásának mérlegén felelteti meg, s nem pedig fordítva, mint ahogy a »tudományos« szöveggyártás impotens gyakorlatában szokásos.” (361–362.) Majd hozzáteszi: „...számomra Mikola Gyöngyi könyve újabb bizonyítéka annak, hogy ha egy kellően érzékeny értelmező egy kellően erős alkotói entitás közelébe kerül, akkor az utóbbi tömegvonzása magához rántja,

majd észrevétlenül magába szippantja az előbbi, olyannyira átjárja molekuláris szerkezetét, hogy az értelmező akaratlanul is azonosul tárgyával, s végül annak a szemével lát, annak a nyelvén szólal meg.” (362.) Ugyancsak saját személyes indíttatásáról és a vizsgált életműhöz fűződő viszonyáról is vall Fekete, amikor Füzi László naplójáról elmélkedik. Füzi a *Lakatlan Szigetben* ír a vágyott összegző jellegű, vaskos műről, az évtizedek óta tartó Németh László-olvasásról és -tanulmányozásról. „Az »életrajzi könyv« irányába mutató oldalakon a műértelmezésnek olyan módszerével találkozunk, amely a mű tartalmi és formai egységével, az eszme és magatartás egységével párhuzamosan a szerző eszmei és cselekvő adottságának, a műalkotás mellett az alkotói folyamat megismerésének szükségességére alapoz.” (160.) Ugyanez a személyes azonosulás olvasható ki Fekete J. József Szentkuthy-szövegeiből, amelyek több kötetben láttak napvilágot a nyolcvanas évek közepe óta. (*Olvasat I.*, 1986; *Olvasat II.*, 1993; *Széljegyzetek Szentkuthyhoz*, 1998; *POST*, 2005). Ez utóbbi, Szentkuthy-értelmezéseit összegző kötetének bevezetőjében a következőképpen fogalmaz: „Bár a részletekkel továbbra is kétközben vagyok. Egy ismeretlen szerzőjű aforizma azt állítja, hogy Isten benne lakozik minden kis részletben, ugyanakkor egy régi angol közmondás ennek éppen az ellenkezőjét állítja: »Az ördög a részletekben lakozik.« Akkor most hogy is van: merjek a részletekre hagyatkozni, és írjam meg az óhajtott, gargantuai méretű és mércéjű könyvet, és elemezzem elementáris nüansz-kimerítéssel (»outprousting Proust?«) ezt a gigantikus életművet, vagy legyek gazdaságos, és egy karcsú kötetben foglaljam össze az ott elmondhatókat? De hiszen írtam már róla három karcsú kötetet és még szinte semmit se mondtam el róla. Halálom lesz ez az egyetlen téma, ez az egyetlen stílus. Bűnös vagyok, ez lesz a vesztem.” (Fekete J. J.: *Előszó helyett. POST. Szentkuthy Miklós és művei.* 4.). Hasonló dilemmák és kételyek merülnek itt fel, mint amilyenekről Füzinél olvashattunk. Mennyi mindent elárulnak ezek a gondolatok arról az elköteleződésről, a hatalmas szövegekorpusszal folytatott állandó küzdelemről, az azonosulás és feltárás igényéről, amelyek mind-mind áthatják Fekete szövegeit, interpretációs törekvéseit! Nem másról van itt szó, mint a szenvedélyes olvasás kalandjáról, élet és mű együttlátásáról, a személyesség állandó jelenlétéről. Rendkívül találóan ír mindezekről egyik kritikusa: „Elköteleződése olyan mély, hogy sokoldalú munkássága akár az író-génusz alkotó művészetének tükrözéseként is szemlélhető. Kritikusaként értelmezve és értékelve tükrözi őt vissza, naplóíróként s újabban prózairóként az alkotói személyiséghez hasonulva teszi ugyanezt. A *Lemúriában nem múlik az idő* esszéként is olvasható kisprózái például nem csupán önreflexiós hajlandóságukkal, hanem a bennük feszülő erotizmussal és intellektualizmussal is a jól ismert szentkuthys vonásokra emlékeztetnek.” (Sáfrány Attila: *Fekete J. József: POST – Szentkuthy Miklós és művei.* Kortárs, 2006. 1. 105. o.).

Szerzőnk több kritikájában és tanulmányában termékeny módon vonja be értelmezésébe a Szentkuthy-tanulmányozások tapasztalatait. Tolnai Ottó könyvei felett gondolkodva felhívja a figyelmet a két alkotó létértelmezésének, világlátásának metszéspontjaira: „A *Frivolitások és hitvallások* cím alatt 1988-ban kiadott Szentkuthy-interjú (ami nem esett át szerzői utómunkálatokon) együttolvasása a *Költő disznósírból* könyvével egyértelműen rámutat a két óriási egyéniség abszolút együttrezgésére, a világra való ráhangoltságuk szinte azonos intenzitására, a metaforákat tűzijátékozó érzékenységükre.” (342–343.) A kötet egyik legjobb írása éppen az említett Tolnai-kritika, amely a tanulmány felé mozdul el. „Tolnai, annak ellenére, hogy nem közkeletű nevén beszél a kisebbségben levés állapotáról, azt intenzíven megélte, megéli, de költői áttétellel határozónaként, határsávként éli, jeleníti meg, ami szemantikailag talán nem, de poétikailag igencsak pontos válaszlehetőséget teremt a létértelmezés kérdésére” – olvashatjuk a „*Tisztára súrolt kisvilág*” című szövegben. (339–340.) Ugyancsak kiemelhetjük a Sándor Iván időszemléletét tárgyaló tanulmányesszét, amelyben szerzőnk éles szemmel veszi észre, hogy Sándor Iván „re-

gényhősei egyéni, sajátos, egyedül csak számukra értelmezhető percepció folyamánként élik meg az időt és a teret, amelyek látomászerűen, szekvenciákként egymásra rétegződnek, fölülírják egymást, helyet cserélnek, az időszakosok térelemekként tárgyiasulnak, a térlátványok pedig időelemekre vetülnek rá, s ami általánosan jellemző erre a szemléleti-megjelenítési világra: a múlt és a jövő a jelenben – a hősök individuális időélményében egymásra montírozódik vagy másolódik, a pre és a poszt állapot egy sajátos regényidőben és egyedi regénypoétikában jelenik meg”. (291.)

A kötet beszélője sohasem megfellebbezhetetlen értékítéletet állít fel, sokkal inkább egy lehetséges olvasatot kínál, amellyel orientál, útba igazít, miközben megadja az olvasónak az együttgondolkodás és a továbbgondolás lehetőségét. A figyelemfelkeltés és orientálás igényével mint alapvető funkcióval szorosan összefügg a világos, közérthető megfogalmazás és a szövegek felépítése: Fekete ugyanis – prózai alkotás esetében – előbb mindig felvázolja, megkísérli összefoglalni a vizsgált mű cselekményét, majd ezután fog a motívumok, a nyelvezet, az elbeszélés mód elemzéséhez, hogy végül valamilyen értékelést adjon. Észrevehető egyébiránt, hogy ez utóbbi terén tartózkodik a negatívumoktól és általában a szélsőséges értékítéletektől. Több helyen azonban nem leplezi elragadtatottságát, így például Bánki Éva *Esőváros* című regénye kapcsán, melyet zseniális műként aposztrofál. Azok a mondatok, amelyekkel szerzőnk Hegyi Katalin Szentkuthy-könyvét bíráló írását bevezeti, egyúttal saját irodalomszemléletéről és kritikakoncepciójáról is sokat elárulnak: „Ideje volt-e már megrajzolni Szentkuthy Miklós emberi portréját, vagy feltáratlanul kellett volna hagyni a műveiben élő szerző humán mivoltát, ma talán már nem kérdés. Vagy éppen ma vált kérdéssé, a dekonstrukciós tanok, a close reading eljárások és egyéb iskolák által az irodalomról való beszédet precíz szaknyelvi stílusbravúrokká habverőző korszakban, amelynek alaptétele, miszerint »a szerző halott«, mára kiegészült azzal a tétellel, hogy »a szerzővel együtt az olvasó is halott«, így a művekről szóló csevel sem lehet egyéb, mint életidegen, egymás mellett való elbeszélés.” (166.) Fekete J. József elítéli tehát azokat a kritikai módszereket, amelyek egy mű értelmezését és bírálatát – a dialógusra törekvés igénye nélkül – saját teoretikus nézeteik igazolására használják fel. Maga is egyetért azokkal a véleményekkel, amelyek az olvasáskultúra, a kritika, az irodalomelmélet és az irodalomtörténet-írás válságát hangoztatják, szerinte „a kritika egyik funkcióját, a műnek az olvasó felé való közvetítését immár a marketing vette át, amely hatékonyan, nemegyszer gátlástalanul él eszközeivel, amelyek nem a mű által nyújtott esztétikai élményre hívják fel a figyelmet, hanem a könyv eladhatósága érdekében teremtenek működő, profitorientált értékrendszert. Ez az értékrendszer pedig fölülírja a kritikus értékrendszerét, és fölslegessé teszi azt a kritikussal egyetemben.” (403.) Nem lát más kiutat ebből, csak azt, hogy „a kritikának is túl kell lépnie saját válságán, és ehhez módszert kell találnia. Annyi mára már bizonyos, hogy a vaktában írt, majd összege-reblyézett kritikák gyűjteményét se kiadni, se megvenni, se elolvasni nem akarja senki. A kritikus könyvében már nem (csak) azt keresi az olvasó, hogy mit írt erről a regényről, arról a versről, amarról a drámáról, hanem azt (is), hogy ki is maga a kritikus, milyen értékrendszert működtet megértési kísérletei során, hogyan épít szöveget szövegre (...) és örül, ha felfedezhetővé válik számára az a szellemi számvetés, amivel a bíráló egybefogja a megérteni kívánt műalkotásokat, az a szemléleti rendszer és olvasói módszer, ami önelvű alkotássá avatja a kritikus szövegét”. (404.) Amíg nem is olyan régen még megszokott volt, hogy a kritikusok, irodalomtörténészek bizonyos időközönként egybegyűjtötték, és kötet formájában közreadták legfontosabbnak vélt kritikáikat és tanulmányaikat, addig ma már Fekete mellett többen szembesülnek az „összegereblyézett” kritikagyűjtemények problematikuságával. „Az ilyen típusú, »válogatott« gyűjteménynek az irodalomtörténeti értéke, s főleg értelme számomra egyáltalán nem evidens. Akkor tartom elfogadhatónak,

ha abból egyfajta kritikai, irodalomtörténeti gondolkodás- és beszédmód sajátos alakzatai is körvonalazódnak, mégpedig oly módon, hogy azok visszamatoltnak nemcsak egy-egy műre, hanem egy kicsit magára a korra is” – írja Dérczy Péter *Vonzások és választások* című kötetének előszavában. Mint fentebb kiderült, Fekete is hasonlóképpen vélekedik a kérdésről, és úgy véli, leginkább úgy érhető tetten a kritikus személyisége és szemléletmódja, ha észleleteit egy naplószerű műformában rögzíti. Emlékezhetünk, hogy már korábbi köteteiben is hangsúlyos szerepet kapott a napló, a naplószerű megszólalás műfaji sajátosságainak vizsgálata. Ezúttal is leszögezi, hogy „a könyv nélküli irodalom felé haladó világunkban a napló és a naplószerű önéletírás látszik uralkodó műfajjá népszerűsüdni”. (42.) Majd ezt a megállapítást egy másik helyen részletesebben fejti ki, megfogalmazva ezzel az általa eszményinek tartott opus legfontosabb attribútumait: „...meggyőződésem, hogy a jövő műfaja a naplónak egy különleges változata lesz, nem valami *irodalmi* napló, hanem egy olyan szöveg, amely szerves kapcsolatot teremt az író személyes tapasztalata, olvasmányélményei és fikciója között. Olyan mű, amely szinte születésük állapotában képes megragadni a szerző gondolatait, feltárva ezáltal gondolkodásának módját, érdeklődésének körét, világlátásának milyenségét, nem választván külön a nagy művészetet a *mulandó* élettől, a szerző levelezését, naplóját a regényeitől, vagy éppen verseitől”. (319.) Egyfajta határműfajról van tehát szó, élet és mű együttlátásáról, a különböző megszólalási módok, műfajok találkozásáról, amely szerzőnk szerint a leghitelesebben tükrözi vissza a kritikus szellemiségét, attitűdjét. Saját maga már régóta kísérletezik ennek megvalósításával. Íme néhány citátum korábbi munkáiból ennek demonstrálására: „Megtörténhet, hogy egyes műfajúnak tűnik majd az olvasónak ez a könyv, hiszen se kritika, se esszé, se valami bensőséges, intim vallomás igazából. A szerző szándéka szerint mind e három együtt, s végeredményben nem több, mint egy könyv az irodalomról.” (*Próbafüzet* III., 2001 – előszó); „Nem tanulmányok ezek az írások, nem is szegmentumok az utóbbi tíz év jugoszláviai magyar prózájának feltérképezéséből, hanem csupán olvasói jelentések, amelyek, remélem, így is kidomborítják könyvkiadásunk csúcseit, és a szerzői melléfogásokra is rámutatnak.” (*Próbafüzet*, 1993 – előszó). A *Mit ér az irodalom, ha magyar?* szövegkonstrukciója is az olvasónapló-formát imitálja azzal az eljárással, melynek során a szerző nem egy esetben eltolja szövegeit a hagyományos kritika műfaji kódjaitól egyrészt az esszé, másrészt a nagyobb terjedelmű, tanulmányhoz közelítő írások tartományába oly módon, hogy végig a személyesség, vagyis az olvasás és befogadás személyes tétje marad előtérben. A kötet tehát egy olyan műérzést, értelmezési módot és kifejezési formát közvetít, amelynek kulcsfogalma a személyesség. Nem véletlenül fordul a szerző élénk érdeklődéssel Bálint Péter *Egy kretén vallomásai* című opusához, amelyben „a naplók személyessége – intimitása – fikciós történetekkel gazdagodik, miközben a születő műalkotás látszólag külső – írásos – dokumentumokat (inkább műfajokat: levelet, vallomást, kommentárt, esszét stb.) is magába szippant”. (17.) Monografikus igényű kötetéről szólva, amelyben Bálint az alkotói öntematizálás mozzanatait járja körül, a levél- és naplóírás műfajára összpontosítva a következő megállapításra jut: „A *Nyílt kártyákkal* esszéiből és tanulmányaiból nem egy pszichologizáló vélemény olvasható ki, hanem az irodalomtörténészé és az íróé, aki maga is megszenvedte az önfeltárás igényének tomboló viharait. Az olvasással szerzett tudás mellett az önvizsgáló, önfaggató tapasztalat formálta ezeket a tépelődéseket.” (35.) Ugyanebből az okból válik oly kedves olvasmányává Füzi László *Lakatlan Szigete*, s ezért idézi belőle egyetértően a következő gondolatot: „A személyesség nem a bezárkózást vagy a világtól való elzárkózást jelenti, hanem a világ által adott élmények továbbgondolását, mérlegre tételét.” (154.) Így válik tehát világossá, hogy olvasás és értelmezés művelete folyamán a megértés, valamint „a személyesség szűrőjén való áthullámozgatás a belső dialógus célja”. (155.)

A kötet beszélője egy helyen magányos és alázatos interpretátorként aposztrofálja magát, és ez az önmeghatározás is szervesen kapcsolódik ahhoz az olvasásmóddhoz és nézőponthoz, amit a szövegekben következetesen képvisel. Miközben naplóformában rögzíti olvasói jelentéseit, a befogadás és értelmezés folyamatát, egyúttal önmagát és a világot is szemléli. Az olvasás folyamata (és a hozzá kapcsolódó kontempláció és értelmező műveletek) közben ugyanis elkerülhetetlenné válik az önfaggatás, önértelmezés gesztusa, a világ dolgaira való rákérdezés mozzanata. A szenvedélyes olvasó nemcsak szemmel olvas, hanem szívével, egész testével, zsigereivel – miként szerzőnk Tóth Erzsébet *Camus napsütése* című olvasókönyve kapcsán írja –, ám „[n]em úgy, mint a zsidó hagyományban, testmozgással kísérve, hanem ésszel, szívvel, zsigerekkel. Az ilyenfajta olvasás nyomán derül ki, hogy a mai könyvek mai olvasata is katartikus élménnyé terebélyesedhet.” (375.) Fekete J. József ugyanilyen szenvedélyes olvasó, akinek szövegeit ugyancsak erőteljesen formálja a személyesség, számára – mint láttuk – az olvasás és értelmezés műveletének személyes tétje van. A *Mit ér az irodalom, ha magyar?* című kötet szövegei tehát a szenvedélyes, értő olvasás olyan mintázatait rajzolják ki, melyek – miközben az olvasás és értelmezés művelete azonosul az önértelmezés folyamataival – alapvetően a nyitottságot, a párbeszéd és a továbbgondolás különböző lehetőségeit előtérbe helyező beszédmódot szólaltatnak meg. Ahogyan a Jász Attila-műveket vizsgáló szövegben olvashatjuk: „A megértés csupán abban az esetben lehet mozgatója a művészetnek, a művészi alkotásnak és befogadásnak egyaránt, ha az értelmezés az átértelmezés szándékával találkozva lehetővé teszi a szöveg számtalan lehetséges olvasatát.” (177.)

(zEtna, Zenta, 2007)

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.